

بررسی تأثیر احتمالی

صلح بر بخش

فعالیت‌های آزاد در اردن

این بررسی توسط محافل مطالعاتی نزدیک به دولت اردن تهیه شده و فصلنامه خاورمیانه - بدون آنکه قصد تأیید مطالب آن را داشته باشد - صرفاً به هدف ارائه دیدگاه‌های مختلفی که در خاورمیانه پیرامون نتایج صلح با اسرائیل وجود دارد، نسبت به ترجمه آن اقدام کرده است، بدین امید که مورد استفاده پژوهشگران مسائل منطقه قرار گیرد.

پیش از ۴۵ سال است که اردن و اسرائیل در حالت جنگ به سر می‌برند. در این مدت، کشمکش‌های بسیار و تعدادی جنگ کوتاه مدت در مرزها به وقوع پیوسته است. هم اکنون، برای خاتمه این کشمکش‌های طولانی موافقت نامه صلح به امضا رسیده است. هر چند این موافقت نامه به ایجاد صلح و ثبات در منطقه کمک کرده، اما هرگز کشمکش‌های

مرزی و تجاوزات ارتش اسرائیل را متوقف نساخته است. لذا طرفین (اردن و اسرائیل)

برای رفع این بحران همواره به سازمان ملل متحد روی آورده اند. به همین دلیل نیز شورای امنیت بارها قطعنامه‌هایی صادر کرده که در عمل غیر قابل اجرا بوده است، از آن جمله می‌توان به قطعنامه‌های ۲۴۲ و ۳۳۸ اشاره کرد.

بحران خلیج فارس (۱۹۹۰-۱۹۹۱) اجرای این دو قطعنامه را ممکن ساخت. ایالات متحده آمریکا برای حمایت از ائتلاف پدید آمده و در حال تکوین علیه عراق - و

شاید به طور ناخواسته - پرونده قطوری را گشود و اعلام داشت در صورت عقب نشینی عراق از کویت کنفرانس صلحی با شرکت طرف‌های درگیر در جنگ خاورمیانه برگزار خواهد کرد. در این میان، هشدارهای کشورهای منطقه حکایت از آن داشت که تنها صلح مورد پذیرش اسرائیل، صلحی خواهد بود که امتیازات خاصی را تضمین کند - که

مهم‌ترین آن سلطه اقتصادی بر خاورمیانه عربی است. به اعتقاد این کشورها این سلطه بشدت فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی کشورهای منطقه را تحت تأثیر قرار خواهد داد. هدف نوشتار حاضر نیز بررسی تأثیر احتمالی موافقت نامه صلح اسرائیل و اردن بر فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی در اردن است.

۱. اقتصاد اردن

اردن که کشوری کوچک و باراه‌های خروجی طبیعی بسیار محدود روبه روست، دارای حجم اقتصادی حدود ۴/۲ میلیارد دلار می‌باشد (۳۶ درصد شامل خدمات دولتی و غیره، ۱۳ درصد بازرگانی، ۱۲ درصد حمل و نقل و ارتباطات، ۱۱ درصد صنعت و ۱۱ درصد کشاورزی و تولید فلزات).

اقتصاد اردن از نظر تاریخی بشدت تحت تأثیر عوامل خارجی به شرح زیر بوده است:

۱. افزایش قیمت نفت در منطقه خلیج فارس طی دهه های ۷۰ و ۸۰ که به توسعه اقتصادی این کشور به نحو بی سابقه ای کمک کرد؛
  ۲. کمکهای خارجی به این کشور، بویژه از سوی آمریکا و وامهای بلاعرض کشورهای عربی؛
  ۳. دستیابی به حواله های ارسالی اردنی های ساکن خارج کشور؛
  ۴. صادرات اردن، بویژه محصولات کشاورزی، کود و دارو، که به طور انبوه به بازارهای سردآور کشورهای خلیج فارس سرازیر می شود.
- توسعه اقتصادی طی ۱۹۸۲-۱۹۷۴ به مقدار ۱۰ درصد بیشتر از رشد کنونی آن بوده است. سرمایه گذاری در آن دهه نیز ۴ برابر سرمایه گذاری در حال حاضر است. شایان ذکر است که از اواسط دهه ۸۰، کمکهای آمریکا و نیز وامهای بلاعرض کشورهای عربی به اردن کاهش شدیدی یافت و با تضعیف اقتصاد وابسته به نفت، از میزان حواله های مالی ارسالی اردنی های مقیم خارج کاسته شد. بعلاوه، با وجود طرحهای بزرگ زیربنایی بر میزان بدهی های خارجی این کشور سال به سال افزوده شد (در ۱۹۸۸، میزان این بدهی ها به ۸ میلیارد دلار رسید). از آنجا که این کشور قادر به بازپرداخت این بدهی ها نبود با هدف دریافت
- کسک به صندوق بین المللی پول روی آورد. سرانجام، پس از گفتگو در خصوص برخی اقدامات ضروری، برنامه اصلاحات اقتصادی، که هنوز هم ادامه دارد، آغاز شد.
- جنگ خلیج فارس طی ۱۹۹۱-۱۹۹۰، مشکلات مالی اردن را افزایش داد. این کشور به سبب فقر و کمبود حواله های ارزی در ۱۹۹۲ و قطع وامهای بلاعرض از سوی کشورهای خلیج فارس و تحمل بار سنگین هزینه سومین موج آوارگان از منطقه جنگی و از دست رفتن بازارهای پرسود صادراتی در خلیج فارس و عراق و کاهش فراوان درآمدهای جهانگردی و درآمدهای ترانزیت به علت متوقف شدن حمل و نقل، متحمل ۳ میلیارد دلار خسارت شد. در چارچوب «مجموعه هماهنگی های مالی به عمل آمده در زمینه رفع بحران خلیج فارس»، دولتهای خارجی، بویژه ژاپن و آلمان، مبلغ ۱/۳۲ میلیارد دلار به عنوان کمکهای فوری برای جبران زیانهای مالی وارد بر اردن به این کشور پرداخت کردند. در حقیقت، این کمکها برای رفع بحران در حال تکوین بود و مفهوم حمایت اقتصادی از اردن برای بازگشت به گذشته را نداشت. در این مورد، همان طوری که وضعیت سیاسی منطقه همواره بر اقتصاد اردن تاثیر بسزا داشت، ادامه تحریمهای اقتصادی علیه عراق نیز به بخش حمل و نقل و بازرگانی، بویژه صادرات، این

کشور آسیب بسیاری وارد ساخت.

سرمایه گذاران در طرحهای ساختمانی و غیره

با توجه به موارد فوق، می توان نتیجه گرفت نزدیکی اردن به کشورهای خلیج فارس اقتصاد این کشور را احیاء خواهد کرد و گفتگوهای صلح و چشم اندازهای آتی آن تاثیر قطعی بر تصمیمات متخذه درخصوص سرمایه گذاری ها خواهد داشت. البته، شاید پیش بینی های خوشبینانه تنها عامل مهم در پس نارسایی های اقتصادی اردن که از ۱۹۹۲ آغاز شده است، باشد.

مشغول به کارند؛ و در حقیقت، مجموعه منافعی را تشکیل می دهند. همچنین این نمونه برخی از صاحبان حرف وابسته به سندیکای پیمانکاران، مهندسان، وکلا و پزشکان را در بر می گیرد. اگر چه این افراد در نگاه اول بازرگانان به نظر نمی رسند، اما همه آنها به نوعی تحت تاثیر فعالیتهای بازرگانی قرار دارند. این نمونه همچنین به طور هدفدار شامل برخی از استادان دانشگاهها، روزنامه نگاران،

۲. برنامه: پژوهش میدانی

الف) نمونه ها

خبرنگاران، نویسندگان جراید و وزیران (سابق و کنونی) و نمایندگان مجلس می شود؛ زیرا این افراد قادر به ارائه مقیاس بهتری از دیدگاههای مردمی درخصوص موضوعات مورد بحث هستند.

در پژوهش حاضر، پژوهشگران پرسشهایی را مطرح می سازند که در پاسخگویی به آنها نیاز به اندیشه عمیق و دقت نظر است، به طوری که از نوع پاسخ دهندگان در زمینه های کارآموزی، حرفه ای و سطح اداری و میزان تحصیلات و گرایش سیاسی و سن و غیره فراتر می رود. براساس اعتبارات فوق، نمونه ای متشکل از ۱۵۰ نفر از شخصیتهای برجسته در این نظرسنجی برگزیده شده اند که بیشتر آنها را بازرگانان

به پاسخ دهندگان یک هفته فرصت داده شد تا پرسش نامه ها را پر نموده و ارائه دهند. پس از دو هفته، ۹۸ پرسشنامه دریافت شد که یک معیار مثبت و قابل قبول با نسبت ۶۵ درصد را تشکیل می داد. (پیوست شماره ۲).

اردنی در بخشهای گوناگون اقتصادی تشکیل می دهند. برخی از آنها به عنوان افراد مستول در سازمانهای فعال مانند اتاق بازرگانی، اتاق صنعت، جمعیت بازرگانان اردن، اتحادیه اتاقهای بازرگانی اردن و جمعیت

ب) پرسشنامه ها
پرسشنامه ها ابزار اصلی این پژوهش میدانی بود که از دو بخش تشکیل می شد:

۱. بخش معرفی و شناسایی پاسخ دهندگان از لحاظ رده های سنی، میزان

تحصیلات، شغل، سطح مدیریت، بخش‌هایی که در آنها اشتغال دارند و گرایش سیاسی. استفاده قرار گیرد تا حداکثر نتایج را در خصوص هریک از پرسشنامه‌ها به دست دهد. بنابراین، از روش اندازه‌گیری موسم

۲. بخش پرسشنامه شامل ۵۸ سؤال درباره فعالیت‌های گوناگون اقتصادی تحت بررسی (برخی از سؤالات در خصوص وضعیت اشتغال یا مجموعه شاخصهای اقتصادی بود). وجود این پرسشها پژوهشگران را ترغیب به بررسی برخی مسائل در سطح ملی و اقتصادی مهم برای اردن کرد.

پرسشهای اقتصادی شامل جهانگردی، اموریانکی، امور مالی، سرمایه‌گذاری، بیمه، حمل و نقل و صنعت مونتاز و بازرگانی می‌شد. اما دیگر مسائل اقتصادی نظیر بیکاری، سطح بازرگانی، سطح دستمزدها، املاک، آبها و کمکهای خارجی به اردن را نیز در بر می‌گرفت.

از سری دیگر، ساختار پرسشها بی‌هدف و نامنظم بود تا پرسشگر را در تنگنا قرار ندهد. گرچه این وضعیت هرگز وجود نداشته، ولی هدف از طرح نامنظم و بی‌هدف پرسشها کشف مواردی بود که در انتخاب گزینه‌ها دقت نشده بود.

اساس این آزمایش که بر مبنای روش «کرونباخ-الفاس» بود، ثابت کرد که بهتر است این روش دنبال نگردد، بلکه دیگر معیارهای نه‌چندان شناخته شده مورد

پ) فرضیه‌های نظری

معاهده صلح یا امضای موافقت‌نامه صلح بین اردن و اسرائیل بر فعالیت‌های بازرگانی اردن، بویژه جهانگردی، بیمه، اموریانکی، امور مالی و سرمایه‌گذاری، حمل و نقل، صنعت مونتاز و بازرگانی، اثر مثبت خواهد داشت.

ت) احتمالات

این پژوهش به برخی احتمالات استناد دارد که بدون آن در واقع این پژوهش بی‌نتیجه خواهد بود. گمان می‌رود امضای موافقت‌نامه صلح بین اردن و اسرائیل، در همین حال، نتایج مشابهی برای اسرائیل، سوریه، لبنان و سازمان آزادی بخش فلسطین در برداشته باشد. علاوه بر این، احتمال دارد

که این کشورها با اراده کامل خود موافقت نامه صلح را امضا کنند. بنابراین، نتایج قابل قبول خواهد بود. همچنین گمان می رود که موافقت نامه های صلح امضا شده از سوی اکثریت دولتهای عرب با استقبال مواجه شود.

۳. نتایج

برای افزایش سودمندی پرسشنامه ها و معیارهای آن در بخشهای مختلف از روش «کرونیباخ - الفاس» استفاده شد، اما نتایج حاصله که در جدول شماره یک نیز بدان اشاره شده است، نشان می دهد که معیارهای «الفاس» نسبت به مقیاس ۶۰ تا ۸۴ درصد نسبت به تمام پرسشنامه ها معیار ۸۱ درصد را شامل می گردد. این نتایج از نظر آماری قابل قبول است و اجازه کاربرد معیارهای «کرونیباخ - الفاس» (۱۹۵۱) «نانلی» (۱۹۶۷) را می دهد.

عامل تجزیه و تحلیل در خصوص تعیین موضوعات اصلی بازرگانی به کار رفته است: پاسخ دهندگان انتظار دارند که صلح تاثیر داشته باشد (جدول شماره ۲). نتایج به دست آمده نشان می دهد که قوی ترین تاثیر صلح بر بخشهای خدمات، بویژه جهانگردی و بیمه و معاملات بانکی و مالی، خواهد بود. پاسخ دهندگان انتظار دارند که جهانگردی از لحاظ انجام فعالیتهای اضافی در صدر فهرست بخشهای مختلف قرار گیرد

(۲۸ درصد از اختلاف کلی).

دکتر فهد فانک، اقتصاددان اردنی، پیش بینی می کند که بخش جهانگردی اولین بخش یا تنها بخشی است که از برقراری صلح در خاورمیانه بهره مند خواهد شد. با اینکه سطح جهانگردی در اسرائیل از نظر آمار و ارقام بالاست، اما جهانگردی در اردن اهمیت نسبی بیشتری، نسبت به اقتصاد کوچکتر، دارد. (Jordan Economic Monitor, July 1993)

ملاحظه می کنیم که کلیه فعالیتهای خدماتی که جهانگردی نیز در شمار آن است، بیشترین بهره را از برقراری صلح خواهد برد (۵۶ درصد). شایان ذکر است ۴۴ درصد بقیه شامل بخشهای دیگر خواهد بود. در جدول شماره ۲، درصد تاثیر مشخص برای هر بخش با استناد به ارزش ذاتی محاسبه شده است؛ اما تجزیه و تحلیل تفصیلی هر بخش در ادامه خواهد آمد.

الف) تاثیر بخشهای مختلف

طی دوره بحرانی اخیر در تاریخ خاورمیانه، اقتصاد اردن با رویدادهای بسیاری مواجه شد. این رویدادها حتی نیرومندترین سازمانها و شرکتهای را در موقعیت دشواری قرار داد.

تحولات در سطح منطقه، موج آوارگان و بحران خلیج فارس از جمله رویدادهایی

می باشد که نقش مهمی در اقتصاد اردن ایفا کرده است. صرف نظر از سوء برداشتهای موجود در خصوص بحران خلیج فارس یا ادامه تحریمها، برای به زانو درآوردن اقتصاد یک کشور، اقتصاد اردن در حال حاضر به طور کلی روبرو بهبود است و همزمان با رفع تحریم علیه اردن شاید در آینده فعال تر از گذشته ظاهر شود.

(*International Herald Tribune*, 25 May, 1993)

۱. جهانگردی

در حال حاضر، بخش جهانگردی به حال اول خسود باز می گردد. در آمارهای جهانگردی ۱۹۹۰-۱۹۹۱ رکود قابل ملاحظه ای وجود داشت، ولی لازم است آمار سالهای آینده و حتی گذشته (۱۹۸۹) را مورد توجه قرار داد. (*International Herald Tribune*, 1993)

در حال حاضر، سرمایه گذاری داخلی ویژه ای در امر ایجاد تسهیلات، بخصوص در منطقه پترا، انجام می شود.

پاسخ دهندگان با وضعیت کلی اقتصادی همنا شده، اغلب انتظار دارند که در صورت حاکمیت صلح، جهانگردی، بویژه در سطح منطقه، توسعه قابل توجهی یابد (جدول شماره ۳).

از نتایج به دست آمده مشخص می شود که در این مورد انتخاب پاسخ با سطح تحصیلات پاسخ دهندگان نسبت عکس داشته است؛ هر چه سطح تحصیلات پاسخ دهندگان پایین تر بود، رقابت بیشتر و جدی تری را انتظار داشتند.

۲. امور بانکی و مالی

در ۱۹۹۲، سپرده های بانکی به سطح بسیار بالایی رسید؛ زیرا اردنی ها پرلهای موجود خود در خارج را که با بهره بسیار کم در بانکهای خارجی پس انداز کرده بودند به داخل کشور بازگرداندند. این خود موجب افزایش فرصتهای بیشتر برای سرمایه گذاری و عملیات بانکی شد؛ زیرا بانکها در داخل فعال شده و بهره های بالاتر از حد معمول می دادند.

حجم تداول بازرگانی در بازار بورس عمان از ۳۰۰ تا ۴۰۰ میلیون دلار طی ۱۰ سال اخیر به ۱/۳ میلیارد دلار در ۱۹۹۲ رسید. این افزایش در سه ماهه اول ۱۹۹۳ در حد ۳۶۰ میلیون دلار باقی ماند. در ۱۹۹۲، بهای سهام به بیش از ۲۵ درصد میانگین خود رسید، به طوری که یک گزارش غیر پارامتری دلیل افزایش پول نقد و در گردش را خوشبینی نسبت به برقراری صلح دانست.

پاسخ دهندگان انتظار دارند که روند فعالیتهای بانکی و مالی ادامه یابد. پاسخهای

مندرچ در جدول شماره ۴، بویژه ارزشهای معمولى، نشان می دهد که پاسخ دهندگان انتظار افزایش حجم فعالیتهای بانکی و تعداد شعبه های فعال بانک در اردن و نیز افزایش سهام را دارند. همچنین پاسخ دهندگان، البته نه به طور جدی، از احتمال برقراری رابطه بین بانکهای اردنی و اسرائیلی و احتمال افتتاح شعبه هایی از این بانکها در اسرائیل استقبال کردند. پاسخ دهندگان شاغل در بانکها و بخش بیمه به این نتایج تمایل داشتند.

۳. بیمه

پاسخ دهندگان افزایش متعادل حجم فعالیتهای بیمه را انتظار دارند. آنها ترجیحاً در پرتو صلح خواهان گسترش انواع جدیدی از بیمه و تعداد شرکتهای بیمه در اردن هستند. (جدول شماره ۵). با وجود این، ۵۰ درصد پاسخ دهندگان معتقدند که افتتاح شعبه هایی از این شرکتها در اسرائیل اقدامی مناسب نیست. این نتایج تا حد زیادی متأثر از نظرات پاسخ دهندگان شاغل در بخشهای بانکی و بیمه است.

۴. حمل و نقل

پاسخ دهندگان افزایش متعادل حجم فعالیتهای بیمه را انتظار دارند. آنها ترجیحاً در پرتو صلح خواهان گسترش انواع جدیدی از بیمه و تعداد شرکتهای بیمه در اردن هستند. (جدول شماره ۵). با وجود این، ۵۰ درصد پاسخ دهندگان معتقدند که افتتاح شعبه هایی از این شرکتها در اسرائیل اقدامی مناسب نیست. این نتایج تا حد زیادی متأثر از نظرات پاسخ دهندگان شاغل در بخشهای بانکی و بیمه است.

به علت موقعیت جغرافیایی، بخش حمل و نقل در اردن بخش فعالی در اقتصاد این کشور محسوب می شود. اردن به تازگی گذرگاهی برای عبور کامیونهای بزرگ شده است. شایان ذکر است این کشور یکی از بزرگترین ناوگانهای حمل و نقل را در منطقه داراست که بیش از ۸ هزار دستگاه کامیون را شامل می شود. از شمال و شرق و جنوب کشور بیش از ۶۵۰ هزار وسیله نقلیه عبور می کند، اما مرز غربی بسته است.

شرکت هواپیمایی ملی اردن موسوم به «رویال جردن» نقش مهمی در اقتصاد این کشور ایفا می کند. خطوط هوایی اردن که بیش از ۸۰ درصد درآمد آن را ارز خارجی تشکیل می دهد، اینک در آستانه خصوصی شدن است. باید توجه داشت در صورت تحقق این امر، سرمایه این شرکت ۵ برابر (۱۰۰ میلیون دلار آمریکا) خواهد شد.

پاسخ دهندگان عقیده دارند که برقراری صلح این بخش را چندان تحت تأثیر قرار نخواهد داد. جدول شماره ۶ نشان می دهد که حمل و نقل وابسته به جهانگردی احتمالاً بیش از حمل و نقل بازرگانی تحت تأثیر قرار خواهد گرفت. در ضمن، ارزشهای عادی بخش اول شاهد افزایش ثابتی خواهد بود.

اطلاعات به دست آمده حاکی از آن است که پاسخ دهندگان انتظار دارند سفرها، اعم از سفر جهانگردان (چارتِر) و بازرگانان، از فرودگاه بین المللی علیا و نیز تعداد شرکتهای خدمات مسافرتی افزایش یابد.

پاسخ دهندگان عقیده دارند که تعداد

شرکتهای حمل و نقل بین دو کشور نیز افزایش خواهد یافت و اردن از بندرهای اسرائیل در دریای مدیترانه بهره مند خواهد شد. احتمال می رود حمل و نقل غرب آسیا و شمال آفریقا که از ۱۹۴۸ کاملاً قطع شده، در پرتو صلح بار دیگر فعال شود (جدول شماره ۶).

۵. صنعت

بخش صنعت ۱۱ درصد کل تولید داخلی اردن را تشکیل می دهد. در کل، صنعتگران وجود نیروی کار ارزان و به نسبت ماهر و نیز سرمایه کافی جهت دسترسی به بازارهای عربی و خارجی را دلیل خوشبینی خود می دانند. گروه زیادی بر این عقیده اند که صنعت در اردن نسبت به دیگر بخشهای اقتصادی کشور از امکانات و فرصتهای بهتری در آینده برخوردار خواهد بود؛ زیرا دیگر بخشها تاکنون از امکانات کامل یا حداکثر امکانات خود استفاده کرده اند، اما در برابر صنعت افق وسیعی برای دسترسی به بازار محلی وجود دارد.

پاسخ دهندگان انتظار داشتند که شرایط صلح بر بخش صنعت، بویژه در بهبود سطح تکنولوژی (جدول شماره ۷)، اثر داشته باشد. در زمینه رقابت بین شرکتهای اردنی و اسرائیلی نیز تأثیر دیگری وجود خواهد داشت. در این خصوص، برخی از ناظران

بر این عقیده اند که کالاهای اسرائیلی در بازارهای اردن با کالاهای آمریکایی و اروپایی و حتی ژاپنی بیشتر از کالاهای اردنی قابل رقابت خواهد بود.

از آنجا که صنعتگران اردنی در بازارهای اسرائیلی رقابتی نخواهند داشت، لذا انتظار نمی رود که به رشد کلی تولیدات شرکتهای صنعتی لطمه یا آسیبی وارد شود. به همین دلیل، پاسخ دهندگان عقیده دارند که توسعه و تکامل مؤسسات صنعتی اردنی و اسرائیلی حداقل انتظار است. بنابراین، این بخش پایین ترین حد در ثبت عادی پاسخها را دربرداشته است.

۶. سرمایه گذاری

دولت اردن همواره سرمایه گذاری داخلی و خارجی را تشویق می کند. این دولت به تازگی در این خصوص اقدامات چشمگیری به عمل آورده که نتایج گوناگونی در پی داشته است. در خصوص ایجاد تنوع اقتصادی و جذب سرمایه ها، دولت ایجاد صنایع جدید با گرایش صادراتی و مصرفی را تشویق می کند. همچنین زمینه کاهش نرخ واقعی بهره را فراهم می سازد و ذخایر ارزی خود را از طریق جدول بندی مجدد بدهی های خارجی و تثبیت نرخ دینار اردن تقویت می کند. این گونه اقدامات برای بخش خصوصی حکم پارامترهای یاری کننده

جهت سرمایه گذاری را دارد. (۸). همچنین بار دیگر پاسخ دهندگان به صورت تقریباً مساوی در خصوص طرحهای مشترک بین سرمایه گذاران اردنی و اسرائیلی اظهار نظر کرده اند.

حالا، ترتیب پیش بینی پاسخ دهندگان در زمینه جذب سرمایه های خارجی در وضعیت استقرار صلح (جدول شماره ۹) را مورد بررسی قرار می دهیم. این طبقه بندی و ترتیب بخشها از نظر پاسخ دهندگان حائز اهمیت بسیار بود. برحسب ارزیابی آنها احتمال می رود که بخش صنعت و کشاورزی سرمایه گذاران خارجی را بیشتر از بخشهای خدمات جذب کند. همچنین پاسخ دهندگان انتظار دارند که صلح در این بخش بیشتر از بخشهای دیگر تأثیر داشته باشد و شاید احتمال پرداختن بیشتر به آن این تضاد را تفسیر کند.

اما املاک و ساختمان از نظر سرمایه گذاران خارجی جذابیت کمتری دارد. جای شگفتی است که اردن پس از بازگشت اردنی های مقیم خارج، طی بحران خلیج فارس و پس از آن، شاهد رشد ساختمان سازی بوده است، بطوری که میانگین ساختمان سازی از ۲/۷ میلیون متر مربع در ۱۹۹۰ به ۵/۹ میلیون متر مربع در ۱۹۹۲ رسیده که انتظار می رود این روند همچنان ادامه یابد.

در اقتصاد اردن نشانه هایی از شکوفایی مشهود است. بدون پرداختن به ارزیابی سطح قیمتها باید اذعان داشت که نرخ سهام شرکتهای ثبت شده در بازار بورس عمان به طور کلی از سه ماهه نخست ۱۹۹۲ افزایش یافته و همان طور که پیشتر ذکر کردیم، این پدیده مرهون افزایش نقدینگی و خوشبینی موجود است که هر دو آنها نشانه های مثبتی از وجود موقعیت مناسب برای رقابت سرمایه گذاری می باشد.

رقابت در بازار بورس عمان از لحاظ حجم و ثبات در نوع خود بی نظیر است. بانک مرکزی اردن از روی میل یا اجبار برای مهار اعتبارات براساس برنامه اصلاحات پیشنهادی صندوق بین المللی پول سعی در بهبود وضعیت بورس داشته، اما اضطرابهای موجود در بازار بورس به جو مناسب سرمایه گذاری بیش از اصلاحات مورد نظر آسیب وارد کرد. در بازار بورس این کشور بانکهای بازرگانی دارای اسناد کلانی هستند. در حقیقت، این سؤال مطرح می شود که چه کسانی مشغول مضاربه و چه کسانی در صدد سرمایه گذاری هستند.

پاسخ دهندگان افزایش دیگری در بهای سهام ویژه شرکتهای ثبت شده در فهرست بازار بورس و افزایش سرمایه گذاری خارجی در اردن را پیش بینی می کنند (جدول شماره

۷. بازرگانی

خواهد داد، می باشد. انتظار می رود روابط تجاری تقریباً گسترده ای بین دو کشور برقرار شود. در این صورت، کالاهای مصرفی اسرائیلی به نوبه با کالاهای مشابه اردنی رقابت خواهد کرد. با وجود این، نتایج نشان می دهد که ترجیحاً قیمتها به دلیل این رقابت جدید کاهش نخواهد یافت.

ب) مواد عمده

این پژوهش براساس تأثیر احتمالی صلح بر فعالیتهای بازرگانی برگزیده متمرکز بوده است، اما فعالیتهایی که مشخص می باشد براساس طبقه بندی همیشگی بخشهای اقتصادی است. با اغتمام فرصت نظارت بر پژوهشها، پژوهشگران صلاح دانستند که در پرسشنامه ها تعدادی سؤال در خصوص کلیات فعالیتهای بازرگانی بگنجانند.

نظرات پاسخ دهندگان درخصوص موارد عمده در جدول شماره ۱۱ نمایانگر آن است که مطالعه کنونی ضروری بوده و هموارکننده راه برای تلاشهای کلی تر در قبال موارد حیاتی است. افراد گردآورنده این تحقیق معتقدند که موارد فوق برای اردن بسیار مهم است. دیگر پژوهشگران نیز کنکاش مستقل این موارد یا بخشی از آنها را به شرح زیر تشویق می کنند:

۱. نرخ بیکاری در اردن بسیار زیاد است، بطوری که براساس برخی تخمینها از

بخش بازرگانی در اقتصاد اردن تنها ۱۳ درصد کل تولید داخلی کشور را تشکیل می دهد. اهمیت این بخش در مساهمت مستقیم برای جبران قیمت کلان واردات اردن نمایان است (۲/۵ میلیارد دلار آمریکا). دولت همپنان سعی در گسترش توسعه اقتصادی کشور دارد. پیش از ۱۹۹۱، هزینه این توسعه از طریق صادرات تأمین می شد تا کسری موازنه تجاری را جبران کند. اما این مشکل اقتصادی همواره موجب به هدر رفتن بسیاری از ذخایر ارزی کشور گردیده است. شاید موضوع احتمال برقراری روابط تجاری با اسرائیل و خطر سرازیر شدن کالاهای اسرائیلی به بازارهای اردن پس از استقرار صلح، این روزها مهم ترین موضوع در محافل اقتصادی این کشور باشد. بررسی های عملی نشان می دهد که پاسخ دهندگان انتظار دارند تأثیر این بخش در پرتو صلح بسیار ناچیز باشد. آنها معتقدند که بازرگانی اسرائیل بیشتر از بخش مشابه آن در اردن تقویت خواهد شد (جدول شماره ۱۰).

اردن مانند یک گذرگاه در ارائه خدمات به کالاهای اسرائیلی سرازیر شده به سوی کشورهای خاورمیانه عمل خواهد کرد و حجم فعالیت آن به مراتب بیش از آنچه اسرائیل برای کالاهای صادراتی اردن انجام

۱۸ درصد تا ۲۰ درصد ارزیابی می شود، هرچند آمار رسمی آن را ۱۵ درصد قلمداد می کند. از آنجا که جمعیت اردن را عمدتاً جوانان تشکیل می دهند (۵۰ درصد از اردنی ها زیر ۱۸ سال هستند) و ادعای معقول موجود مبنی بر اینکه بزرگترین منبع درآمد اردن وجود نیروهای متخصص در آن است، میانگین بالای بیکاری لجام گسیخته از لحاظ اجتماعی و اقتصادی مشکل پیچیده ای به شمار می رود. به اعتقاد پاسخ دهندگان با ایجاد راه حل مسالمت آمیز این مشکل کاهش خواهد یافت، اما سطح کلی دستمزدها قابل انتظار نیست (جدول شماره ۱۱).

۲. از نظر پاسخ دهندگان انتظار می رود کسری موازنه تجاری همچنان ادامه یابد، ولی پاسخ دهندگان معتقدند که خالص درآمد تجاری با اسرائیل به نفع این حکومت خواهد بود.

۳. انتظار می رود نفت از طریق خط لوله از حوزه های نفتی به ایستگاههایی واقع در دریای مدیترانه ارسال شود. البته، این امر از دیدگاه پاسخ دهندگان مستلزم آن است که دول عربی که با اسرائیل هم مرز نیستند به همان نحو عمل کنند و قراردادهای صلح با اسرائیل را امضا نمایند.

۴. فعال شدن بخش اسلاک به علت سرمایه گذاری اردنی های مقیم خارج کشور

در این بخش قابل انتظار است. اما پاسخ دهندگان بر این اعتقادند که راه حل مسالمت آمیز موجب کاهش قیمت مسکن نمی شود؛ زیرا بازگشت احتمالی افراد به اسرائیل دور از انتظار است.

۵. میزان بدهی های خارجی همچنان زیاد است، بطوری که مقدار آن به ۱۴۰ درصد کل تولید داخلی می رسد. اما هدف از کاهش این بدهی ها از طریق خرید اقلام فروخته شده و اعطای وامهای بلاعوض کشورهای خارجی سبب حفظ نقدینگی در کشور می شود. پاسخ دهندگان عقیده دارند که کمکهای خارجی در وضعیت استقرار صلح فراهم خواهد شد. آنها همچنین معتقدند که کشور از پرداخت جزئی از بدهی های خارجی خود معاف خواهد شد.

نظر موجود مبنی بر اینکه سازمانهای بین المللی با خاتمه کشمکش کمکهای خود را به اردن قطع خواهند کرد، یک نظر مشترك در این پژوهش به شمار نمی رود. بعلاوه، اغلب پاسخ دهندگان عقیده دارند با حل قضیه فلسطین و حل مسئله آوارگان ترجیحاً از اهمیت جغرافیایی و سیاسی اردن کاسته نخواهد شد.

۶. در حال حاضر، آبهای منطقه ای یک موضوع اساسی خاورمیانه است که در آینده یک کشمکش جدی را در پی خواهد داشت. مهاجرت انبوه یهودیان به اسرائیل و افزایش

مصرف این ماده گرانبها از سوی افراد در منطقه موجب تشدید این کشمکش خواهد شد. اردنی‌ها عقیده دارند که اسرائیل منابع عمده‌آبی را غصب کرده و از سهمیه‌ای بیش از آنچه قوانین بین‌المللی تعیین کرده، برخوردار است.

در جواب پاسخ دهندگان مشخص است که انتظار می‌رود با برقراری صلح اردن از سهمیه‌آب منصفانه‌تری برخوردار شود. در حال حاضر، آمار مشخص و مطمئنی در این مورد وجود ندارد. محرمانه بودن اطلاعات و نیز ادعاهای موجود موجب بروز یک کشمکش جدی می‌شود که هر تفسیر مفیدی را مشوه جلوه می‌دهد. با وجود این، آب قابل عرضه در اردن از مقدار مورد نیاز کمتر است. به عنوان مثال، در ۱۹۹۰، ۵۵۰ میلیون مترمکعب آب عرضه شد، در حالی که نیاز موجود ۹۰۰ میلیون مترمکعب بود. بویژه با بازگشت اردنی‌ها از خارج (۱۹۹۱) تقاضای آب ۱۵ درصد افزایش یافت. براساس ارزیابی‌ها عرضه‌آب در کشور طی سال ۲۰۰۰ به ۷۰۰ میلیون مترمکعب خواهد رسید. در صورتی که نیاز واقعی آن ۱۶۰۰ میلیون مترمکعب آب خواهد بود. چنانچه این فرضیه‌های حاد برای پاسخ دهندگان در خصوص این موضوع بحث‌انگیز تحقق یابد، دستاوردهای صلح نشان خواهد داد که نیاز به این همه تلاش وجود دارد.

۷. موضوع عادی‌سازی احتمالی مناسبات اردن و اسرائیل خطرناک و پیش‌بینی‌های ساده‌ای را مطرح می‌نماید. بطوری که توافق‌نامه‌های کمپ دیوید ثابت کرد که این پیمان‌چیزی جز یک توافق‌نامه دائمی آتش‌بس نیست و تاکنون به عادی‌سازی واقعی مناسبات بین دو کشور نینجامیده است.

رئیس‌جمهور وقت مصر آن زمان از رهبران عرب خواسته بود که در این اقدام متهورانه به او بپیوندند یا حداقل به وی اجازه انعقاد یک قرارداد به نمایندگی از طرف آنها با اسرائیل را بدهند. از سوی دیگر، در آن هنگام همچنان به اسرائیل به عنوان یک کشور اشغالگر که سرزمینهای عربی در جولان و کرانه غربی و غزه را در اشغال خود داشت، می‌نگریستند. شاید روانشناسی مردم عرب مصر طوری است که نمی‌توانند با اسرائیل که عملیات وحشیانه آن در مناطق اشغالی و علیه لبنان ادامه دارد، رابطه برقرار کنند. لذا عملاً تحریم ادامه یافت و کماکان روابط میان مصر و اسرائیل نیاز به عادی‌سازی داشت. ولی پاسخ دهندگان انتظار دارند که عادی‌سازی روابط بین اردن و اسرائیل امکان‌پذیر باشد، تحقق این امر به طور آشکار در اظهارات ملک حسین نمایان است: «عادی‌سازی مناسبات نوعی صلح است که آیندگان از آن حمایت خواهند کرد. بنابراین، صلح

عادلانه قابل حمایت بوده، قادر است
مناسبات را عادی کند. ۱

با توجه به موارد فوق می توان چنین نتیجه
گرفت:

۱. انتظار می رود صلح بر همه بخشها
تأثیر مثبت گذارد. همچنین انتظار می رود که
بخش خدمات، بویژه جهانگردی، بیش از
بخشهای دیگر تحت تأثیر قرار گیرد. اما تأثیر
صلح بر بخش بازرگانی کمتر از بخش
جهانگردی خواهد بود. دیگر بخشها نظیر
ترابری، صنعت و سرمایه گذاری نیز در
مراتب بعدی قرار خواهند گرفت؛

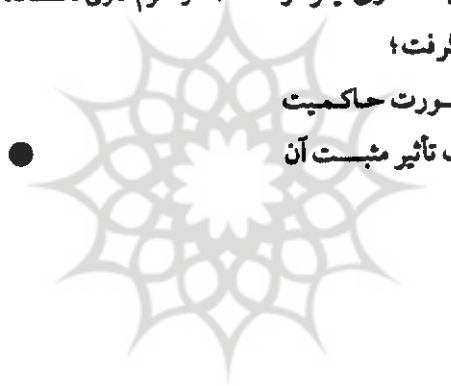
۲. انتظار می رود در صورت حاکمیت
صلح موارد مهم نیز تحت تأثیر مثبت آن

قرار گیرند و حقوق منطقه ای و جایگاه بین
المللی اردن نیز تقویت شود؛

۳. انتظار می رود در شرایط صلح
فعالتهای بازرگانی در اردن توسعه یابد، اما
مناسبات بازرگانی مستقیم بین اردن و
اسرائیل به دور از انتظار است.

دکتر محمد مال الله

(انجمن هاشمی برای همکاری های اقتصادی
بین المللی) و دکتر محسن مخامرہ (رئیس دانشکده
اقتصاد و علوم اداری دانشگاه لندن)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره یک «کرونیباخ – الفاس»		
تخمین	تعداد سوالات	بُعد
٪۸۱	۵۸	پرسشنامه ها
٪۸۴	۵	جهانگردی
٪۷۵	۴	بیمه
٪۷۰	۷	بانک و پول
٪۶۵	۱۰	حمل و نقل
٪۶۵	۶	صنعت مونتاز
٪۶۴	۹	سرمایه گذاری
٪۶۰	۶	بازرگانی
٪۷۱	۱۱	قضایای نمونه ای

جدول شماره ۲ – عامل تحلیل ابعاد حائز اهمیت ارزش ذاتی بیش از یک در نظر گرفته شده است

نسبت درصد تمرکز	نسبت درصد اختلاف	ارزش ذاتی	بُعد
۲۸	۲۸	۸/۳۵	جهانگردی
۴۴	۱۶	۴/۷۹	بیمه
۵۶	۱۲	۳/۴۴	بانک و پول
۶۷	۱۱	۳/۲۲	حمل و نقل
۷۶	۹	۲/۸۵	صنعت مونتاز
۸۴	۸	۲/۸۳	سرمایه گذاری
۹۱	۷	۲/۰۸	بازرگانی
۱۰۰	۹	۲/۷۶	قضایای نمونه ای

جدول شماره ۳ - تأثیر مورد انتظار صلح بر جهانگردی

تمایل مسالمت آمیز	حادی	تأیید کامل	تأیید	مخالفت	مخالفت شدید	موضوع
۰/۵۳	۳/۲۴	۲۸/۶	۶۶/۳	۵/۱	-	افزایش جهانگردی در منطقه
۰/۵۱	۳/۲۲	۲۵/۵	۷۲/۴	۱/۰	۱/۰	جهانگردان مایل به دیدار از اردن
۰/۵۴	۳/۲۰	۲۶/۵	۶۷/۳	۶/۱	-	مسافرت به قصد دیدار از اردن و اسرائیل
۰/۷۰	۲/۳۶	۱۷/۳	۵۲/۰	۲۹/۶	۱/۰	رقابت بین اردن و اسرائیل
۰/۵۱	۳/۲۲	۲۶/۵	۶۴/۴	۴/۱	-	افزایش درآمد از طریق جهانگردی

جدول شماره ۲
تاثیر احتمالی صلح بر خدمات بانکی

تاریخ مسألت آمیز	مادی	مواقف کامل	مواقف	مخالفات	مخالفات شدید	موضوع
۰/۳۷	۳/۰۳	۹/۲	۹۶/۷	۵/۱	-	افزایش حجم فعالیتهای بانکی
۰/۴۱	۳/۱۰	۱۳/۳	۸۲/۷	۳/۱	-	افزایش تعداد بانکهای اردنی
۰/۳۹	۳/۰۰	۶/۴	۸۱/۶	۸/۲	-	افزایش سهامهای سرمایه ای در بانکهای اردنی
۰/۲۷	۲/۹۰	۶/۴	۷۷/۶	۱۶/۳	-	بانکهای خارجی در اردن
۰/۲۷	۲/۹۴	۳/۱	۷۲/۴	۱۹/۱	-	روابط بین بانکهای اردنی و اسرائیلی
۰/۵۸	۲/۷۳	۶/۱	۵۹/۲	۳۲/۷	-	افزایش تعداد کلی بانکها در اردن
۰/۶۶	۲/۷۰	۸/۲	۵۲/۰	۳۳/۷	۲/۰۰	افتتاح شعبه های بانکهای اردنی در اسرائیل

جدول شماره ۵
تأثیر احتمالی صلح بر بخش بیمه (دورنماها)

تمایل مسالمت آمیز	مادی	تأیید کامل	تأیید	مخالفت	مخالفت شدید	مخالفت	موضوع
۰/۴۰	۲/۹۴	۳/۱	۸۵/۷	۸/۲	۱/۰۰	۱/۰۰	افزایش حجم بیمه
۰/۴۷	۲/۹۲	۳/۱	۷۹/۶	۱۴/۳	-	-	ظهور انواع جدید بیمه
۰/۵۰	۲/۶۶	۱/۰۰	۶۳/۳	۳۲/۳	-	-	افزایش تعداد شرکت‌های بیمه
۰/۵۷	۲/۵۲	۳/۱	۴۴/۹	۵۰/۰۰	-	-	افتتاح شعبه‌های از شرکت‌های بیمه در اسرائیل

جدول شماره ۶
تأثیر احتمالی صلح بر بخش حمل و نقل

تعمیل مسالمت آمیز	هادی	تأیید کامل	تأیید	مخالفت	مخالفت شدید	موضوع
۰/۴۵	۳/۱۱	۱۶/۳	۷۸/۶	۵/۱	-	افزایش سفرهای چارتر
۰/۵۴	۲/۸۸	-	۶۸/۴	۴۴/۵	-	افزایش سفرهای بازرگانی
۰/۵۸	۲/۸۳	۸/۲	۶۶/۳	۲۳/۵	۱/۰۰	شرکتهای جدید در زمینه خدمت مسافران
۰/۵۲	۲/۷۵	۲/۰۰	۷۱/۴	۲۲/۴	۱/۲	شرکتهای جدید برای بارگیری
۰/۵۰	۲/۷۹	۴/۱	۷۰/۴	۲۴/۵	-	واردات اردن از راه بندرهای اسرائیل
۰/۵۶	۲/۶۵	۱/۰۰	۶۴/۳	۲۹/۶	۳/۱	حمل و نقل زمینی میان غرب آسیا و شمال آفریقا
۰/۵۱	۲/۶۲	۱/۰۰	۶۲/۲	۳۵/۷	۱/۰۰	بارگیری هوایی به فرودگاه عمان
۰/۷۸	۲/۵۶	۱/۶	۵۵/۱	۳۶/۷	۳/۱	هزینه های حمل و نقل توسط شرکتهای اردنی
۰/۵۰	۲/۴۰	۴/۰۰	۴۰/۸	۲۵/۹	۹/۲	کاهش اهمیت بندر عقبه
۰/۵۹	۲/۳۲	۱/۰۰	۳۴/۷	۵۸/۱	۵/۱	کاهش قیمت بیط

جدول شماره ۷
تأثیر احتمالی صلح بر صنعت

تمایل مسالمت آمیز	حادی	تأیید کامل	تأیید	مخالف	شدت مخالف	موضوع
۰/۵۹	۳/۰۰	۱۵/۳	۶۸/۴	۱۴/۳	۱/۰۰	تقویت سطح دانش فنی شرکتهای اردنی
۰/۷۰	۲/۹۴	۱۷/۳	۵۹/۲	۱۷/۳	۳/۱	رقابت بین تولید کنندگان اردنی و اسرائیلی
۰/۶۴	۲/۶۷	۴/۱	۶۳/۳	۲۶/۵	۵/۱	افزایش تولید کالاهاى مصرفی
۰/۷۵	۲/۲۵	۵/۱	۴۳/۹	۳۸/۹	۱۰/۲	رقابت در خصوص قیمتهاى بین تولیدات اردنی و اسرائیلی
۰/۶۱	۲/۲۲	۲/۵	۲۳/۵	۶۲/۲	۷/۰۰	رقابت بین صنعتگران اردنی و اسرائیلی
۰/۶۹	۲/۳۲	۱/۰۰	۳۹/۸	۴۴/۹	۱۱/۲	کالاهاى مصرفی اردنی قابل رقابت در اسرائیل

جدول شماره ۸
تأثیر احتمالی صلح بر سرمایه گذاری

تمایل مسألت آمیز	هادی	موافقت کامل	موافقت	مخالفت	مخالفت شدید	مخالفت	موضوع
۰/۴۹	۳/۴۲	۱۸/۴	۷۶/۵	۵/۱	-	-	افزایش سرمایه گذاری خارجی در اردن
۰/۴۳	۲/۹۸	۸/۲	۷۹/۶	۱۰/۲	-	-	افزایش قیمت سهام بازار بورس (عمان)
۰/۶۹	۲/۴۱	۲/۰۰	۴۴/۹	۴۱/۸	۹/۲	۹/۲	وامهای مشترک بین تجار اردنی و اسرائیلی

جدول شماره ۹
تأثیر احتمالی صلح بر سرمایه گذاری های خارجی

ترتیب	بخش
۱	صنعت
۲	کشاورزی
۳	خدمات
۴	حمل و نقل و مخابرات
۵	تکنولوژی پیشرفته
۶	املاک و ساختمان

جدول شماره ۱۰
تأثیر احتمالی صلح بر بخش بازرگانی

تعداد مسالمت آمیز	مادی	تأیید کامل	تأیید	مخالفت	مخالفت شدید	موضوع
۰/۶۵	۲/۹۰	۱۵/۳	۵۹/۲	۲۳/۵	۱/۰۰	بازرگانی ترانزیت اسرائیل با عبور از اردن
۰/۶۷	۲/۷۰	۸/۲	۵۳/۱	۳۲/۷	۳/۱	کالاهای رقابتی اسرائیل در اردن
۰/۵۸	۲/۵۱	۱/۰۰	۵۳/۱	۳۹/۳	۴/۱	موانعت نامه های مهم بازرگانی بین اردن و اسرائیل
۰/۶۱	۲/۳۶	۳/۱	۳۱/۶	۵۴/۲	۴/۲	تجارت اردن با بازارهای شمال آفریقا
۰/۶۷	۲/۳۱	۳/۱	۳۲/۷	۵۵/۴	۸/۲	بازرگانی ترانزیت اردن با عبور از اسرائیل
۰/۷۳	۲/۳۱	۶/۱	۲۶/۵	۵۵/۱	۹/۲	کاهش قیمت های خرده فروشی در نتیجه رقابت

جدول شماره ۱۱
تأثیر احتمالی صلح بر موارد مهم برگزیده

تاریخ سلامت آمیز	مادری	تأیید کامل	تأیید	مخافت	مخافت شدید	موضوع
۰/۶۱	۳/۰۰	۱۵/۳	۷۲/۴	۹/۲	۳/۱	تأثیر صلح بر بیکاری
۰/۶۵	۲/۱۰	۲/۰۰	۲۳/۵	۶۰/۲	۱۵/۳	کاهش سطح کلی مزدها به علت رقابت کاری
۰/۷۰	۱/۹۸	۲/۰۰	۱۵/۳	۵۵/۱	۲۱/۳	خالص موازنه بازرگانی به نفع اردن
۰/۶۵	۲/۷۷	۶/۱	۶۵/۳	۱۷/۳	۵/۱	از سرگیری صدور نفت به بنسرها برای مدیران
۰/۶۲	۲/۱۳	۳/۱	۱۸/۳	۶۶/۳	۱۱/۲	کاهش قیمت املاک
۰/۶۲	۲/۳۰	۲/۱	۲۳/۵	۶۲/۲	۵/۱	کاهش تعداد ساکنان به دلیل بازگشت
۰/۵۷	۲/۰۲	۲/۰۰	۱۱/۲	۷۲/۴	۱۲/۲	توقف کمکهای خارجی
۰/۵۲	۲/۰۲	۱/۰۰	۱۳/۳	۷۳/۵	۱۱/۲	کاهش بلعی ها از سوی سازمانهای بین المللی
۰/۵۸	۲/۹۰	۸/۲	۷۰/۲	۱۱/۲	۳/۱	معافیت اردن از پرداخت بلعی های خارجی
۰/۲۸	۲/۹۲	۸/۲	۷۵/۵	۱۲/۳	-	دریافت سهمیه عادلانه از آبهای منطقه
۰/۷۰	۲/۲۶	۵/۱	۲۳/۵	۵۹/۲	۹/۲	کاهش اهمیت استراتژیک اردن از نظر سیاسی و جغرافیایی
۰/۵۰	۲/۸۰	۳/۱	۷۲/۴	۲۰/۴	۱/۰۰	مادی سازی روابط با اسرائیل

مشخصات افراد پاسخ دهنده

سِن		
نسبت درصد	تعداد	طبقه بندی سنی
۵	۵	۳۰ و زیر ۳۰ سال
۱۴	۱۴	۳۱-۴۰
۴۶	۴۵	۴۱-۵۰
۲۸	۲۷	۵۱-۶۰
۷	۷	۶۱ به بالا

درجه تحصیلات علمی

نسبت درصد	تعداد	درجه
۹	۹	مدرسه عالی و زیر آن
۳۵	۳۴	لیسانس
۲۵	۲۴	فوق لیسانس
۳۱	۳۰	دکتر

کار آموزی

نسبت درصد	تعداد	نوع
۵۴	۵۵	علوم اداری
۲۲	۲۲	اقتصاد و علوم سیاسی
۱۰	۱۰	مهندسی
۱۴	۱۴	غیره

سطح اداری

نسبت درصد	تعداد	سطح
۶۵	۶۳	عالی
۲۱	۲۰	متوسط
۸	۸	مشورتی

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی